

СТРУКТУРА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ОСОБИСТІСНО-РЕГУЛЯТОРНИХ ТА ТЕМПОРАЛЬНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

У статті розглядаються результати дослідження структури взаємозв'язків між особистісно-регуляторними та темпоральними характеристиками. Виявлено, що темпоральні властивості особистості є незалежними характеристиками особистості. Розроблено структурну модель взаємозв'язків особистісно-регуляторних факторів та темпоральних властивостей особистості. Модель має відповідність емпіричним даним.

Ключові слова: життєстійкість, саморегуляція, властивості психологічного часу особистості.

С.И. Бабатина

СТРУКТУРА ВЗАИМОСВЯЗЕЙ ЛИЧНОСТНО-РЕГУЛЯТОРНЫХ И ТЕМПОРАЛЬНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА

В статье рассматриваются результаты исследования структуры взаимосвязей между личностно-регуляторными и темпоральными характеристиками. Выведено, что темпоральные свойства личности являются независимыми характеристиками личности. Разработана структурная модель взаимосвязей личностно-регуляторных факторов и темпоральных свойств личности. Модель имеет соответствие эмпирическим данным.

Ключевые слова: жизнестойкость, саморегуляция, свойства психологического времени личности.

S.I. Babatina

STRUCTURE OF INTERCOMMUNICATIONS OF PERSONALITY-REGULATOR AND TEMPORAL DESCRIPTIONS OF PERSONALITY OF STUDENT

The results of studying the structure of the relationship between student-regulatory and temporal characteristics. Revealed that the temporal properties of the individual characteristics are independent of the individual. Developed a structural model of the relationship of personality-regulatory factors, and temporal properties of the individual. The model has good agreement with empirical data.

Key words: hardiness, self-regulation, the properties of individual psychological time.

Постановка проблеми у загальному вигляді. З проблемою часу людина стикається щодня, щохвилини. Час є регулятором всієї діяльності людини, формою протікання всіх механічних, органічних і психічних процесів, умовою можливості руху, зміни та розвитку, будь-який процес відбувається в часі. Саме у період юнацтва уявлення про час переходять на найбільш високий рівень і наближаються до абстрактного відображення часу, при чому особистий досвід,

побудований на власному переживанні і безперервності сприймання часу, виступає головним фактором у становленні даних уявлень і понять. Тому важливо знати, що таке «час», як він сприймається людиною, від чого залежить його сприйняття. Це може допомогти юнакові в організації власної життєдіяльності, умінні раціонально використовувати час. Свідомість і самосвідомість є компонентами структури особистості, саме самосвідомість набуває актуального розвитку в період юності. У юнацькому віці уперше в самосвідомість особистості усвідомлено входить чинник часу. Час існує об'єктивно, безперервно одна хвилина змінює іншу, один день – інший, проходять місяці, роки, століття. Але, незважаючи на те, що хід часу в усьому світі підкоряється одним і тим же законам, для кожної окремої людини один і той же проміжок об'єктивно минулого часу може представлятися коротше або довше, ніж він був насправді. Для різних людей один і той же відрізок часу може мати зовсім різні значення. Для однієї людини тиждень «тягнеться» як місяць, для іншого ж тиждень «пролітає», ніби пара днів. Отже постає питання як пов'язані між собою особистісно-регуляторні якості та темпоральні характеристики особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти часової організації життя були предметом розгляду багатьох відомих вчених філософів, психологів, педагогів. Темпоральність у філософсько-культурній сфері розроблялась в працях Аристотеля, Августина, П. Гайденка, О. Гуревича, Е. Гуссерля, І. Канта, М. Хайдеггера та ін.; особистісно-регуляторні якості стали предметом наукових пошуків І. Беха, М. Боришевського, О. Конопкіна, В. Моросанової, О. Осницького, які досліджували саморегуляцію через механізми рефлексії, та управління досягненням поставлених цілей; темпоральні характеристики особистості у різних аспектах розглядали: В. Плохих обґрунтував часову регуляцію діяльності; планування особистісного часу (К. Абульханова-Славська, В. Серенкова), організацію часу життя особистості, функціонування часового механізму індивіда (В. Ковальов, В. Ляудіс, Т. Павлова, О. Полунін), суб'єктивний час особистості в концепції організації життя був предметом розгляду К. Абульханової-Славської, Т. Березіної, А. Болотової, Н. Брагіної,

Т. Доброхотової, В. Ковальова, Л. Кубліцкене, З. Рябікіної та ін.; особистісне самовизначення у часі розглядали О. Бодальов, М. Гінзбург, С. Кузікова, І. Нікітіна; часові закономірності життєвого шляху досліджували Ю. Александров, В. Буганова, В. Панок, О. Посацький, Г. Рудь та ін; розвиток темпоральної свідомості у своїх працях обґрунтувала З. Кіреєва; особистість у темпоральному вимірі є предметом досліджень В. Ковальова, Л. Копець, Н. Потаєнко, Р. Свинаренко, О. Старовойтенко, П. Удачиної та ін. Саме у студентському віці усвідомлення своєї життєвої позиції і своєї перспективної лінії стає актуальним. Вивчення особливостей часової перспективи студентського віку були предметом досліджень О. Дьоміна, М. Котіка, М. Перепелициної, О. Федорова, О. Ярової тощо.

Узагальнення наведених підходів дало підстави для з'ясування взаємозв'язків регуляторних і темпоральних характеристик особистості студента, та зумовило мету дослідження яка полягала в тому, щоб побудувати структурну модель взаємозв'язків особистісно-регуляторних та темпоральних показників і провести її емпіричну верифікацію.

Методика. В дослідженні прийняли участь 237 студентів – 133 студентки ($M \pm SD - 19,33 \pm 1,56$ років) та 104 студента ($M \pm SD - 19,08 \pm 1,39$ років). Учасникам пропонувався комплект методик, до якого ввійшли:

1. Для діагностики індивідуальних профілів саморегуляції використовувався варіант запитальника В. Моросанової «Стильові особливості саморегуляції поведінки – ССП-98». Він містить 46 тверджень, що входять до складу шести шкал: планування цілей (Пл), моделювання значущих умов їх досягнення (М), програмування дій (Пр), оцінювання і корекції результатів (Ор), гнучкості (Г), самостійності (С). Методика дає можливість виявляти структуру індивідуальних особливостей саморегуляції на основі шести показників, відповідних шкалам запитальника і що в сукупності характеризують індивідуальний профіль саморегуляції. Крім того, в цілому запитальник працює як єдина шкала «Загальний рівень саморегуляції» (ОУ), який відбиває міру розвиненості індивідуальної саморегуляції [4].

2. Опитувальник життєстійкості С. Мадді в адаптації Д. Леонтєва, О. Рассказової. Чотири показники методики включають загальний бал життєстійкості і бали за трьома субшкалами: залученість (установка на участь в подіях, що відбуваються), контроль (установка на активність по відношенню до подій життя) і прийняття ризику (установка по відношенню до важких або нових ситуацій, коли останні розглядаються як виклики, а також до можливості отримати новий досвід і чомусь навчитися) [3].

3. «Шкали переживання часу» (Є. Головаха, О. Кроник) для вивчення відношення переживання теперішнього, минулого, майбутнього часу [1].

4. Методика «Тимчасові децентрації» з метою виявлення тимчасової спрямованості випробовуваних [2].

5. Шкала орієнтації у часі за методикою «Самоактуалізація особистості» (російська аббревіатура – САМОАЛ) (О. Лазукін, М. Каліна), що дозволяє визначити, наскільки людина схильна жити в сьогоденні, не відкладаючи справи на майбутнє і не намагаючись повернутися в минуле.

6. Методику дослідження сприйняття коротких проміжків часу, що дає змогу визначити міру точності сприйняття коротких інтервалів часу, тобто почуття часу (недооцінювання або переоцінка часових інтервалів). Інтервали часу для дослідження задавалися такі: 30с., 60с., 120 с. Проводилося три серії дослідів кожного інтервалу часу. Правильність оцінки інтервалу часу експериментатор визначав за допомогою секундоміра.

Для обробки результатів використовувався експлораторний факторний та аналіз та структурне моделювання. Розрахунки виконувалися в системі Statistica 7.0.

Обговорення результатів.

Факторний аналіз. З метою виявлення структури взаємозв'язків особистісно-регуляторних та темпоральних характеристик проводився експлораторний (розвідувальний) факторний аналіз. Для цього у випадковому порядку було відібрані результати 90 випробовуваних.

За критерієм «кам'янистого розсипу» Р. Кеттела було виділено сім значущих

факторів, що пояснюють 55,79 % сумарній дисперсії. Факторне відображення після Varimax-обертання показників особистісно-регулятивних та темпоральних характеристик випробовуваних студентів представлено у табл. 1. Факторне навантаження відображає кореляцію вектора (відповідного тому або іншому показнику) і виділеного фактора і показує наскільки виражений в даному показнику зміст, який описує фактор. Знак факторного навантаження змістовного сенсу не має і показує до лівого або правого полюса чинника відноситься той або інший показник.

Перший фактор включив шість показників. У цьому факторі, що відображає найбільшу долю сумарної дисперсії вихідних ознак (10,24 %), значимі ваги (в порядку убудання) після обертання отримали всі шкали із запитальника ССП-98 В. Моросанової. Зважаючи на значущі факторні навантаження шкал, що утворили цей фактор, його можна ідентифікувати як «загальний рівень саморегуляції». Чим вищі оцінки за цим фактором, тим вищий індивідуальний рівень саморегуляції особистості, тобто виділений відображає загальний рівень сформованості індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції довольної активності людини.

В процесі саморегуляції відбувається контроль за якістю, часом і іншими параметрами діяльності, але в цілому саморегуляція повинна забезпечити єдність суб'єктивних і об'єктивних вимог до діяльності. К. Абульханова-Славська стверджує, що у характері саморегуляції позначаються типологічні особливості поведінки, тобто розрахунок на допомогу інших, прийняття їх оцінок, передача функцій контролю за діяльністю і так далі або, навпаки, опора на власні сили, самоконтроль [1].

Зміст другого фактору, який зумовив 9,25 % загального розкиду оцінок, задається переважно наступними шкалами переживання часу (перераховані у порядку убудання факторної ваги): «безперервний – переривчастий», «плавний – стрибкоподібний», «цілісний – роздроблений», «повільний – швидкий», «одноманітний – різноманітний». Цей фактор може бути позначений як фактор «континуальності – дискретності часу» Дискретний час – це час стрибкоподібний,

переривчастий, роздроблений, частіше різноманітний; континуальний – час плавний, безперервний, цілісний, з тенденцією до одноманітності.

Таблиця 1

Факторне відображення (після обертання Varimax) особистісно-регуляторних та темпоральних показників

Перемінні	Фактори						
	1	2	3	4	5	6	7
Планування	0,634	-0,070	0,146	0,067	0,114	-0,073	0,168
Моделювання	0,632	0,094	-0,131	0,099	0,280	0,222	0,041
Програмування	0,551	0,103	0,331	0,263	0,057	-0,017	-0,098
Оцінка	0,737	0,100	-0,016	-0,062	0,001	0,094	-0,090
Гнучкість	0,695	0,239	0,049	0,100	0,020	0,082	0,100
Самостійність	0,489	-0,182	0,146	0,225	0,261	0,341	-0,111
Залученість	0,064	0,054	0,706	0,109	0,141	0,049	0,026
Контроль	0,072	0,259	0,695	0,040	0,046	0,068	0,171
Прийняття ризику	0,040	0,029	0,655	-0,000	0,168	0,361	0,023
Тече повільно/тече швидко	-0,014	0,529	0,100	0,133	0,068	0,289	0,004
Порожній/насичений	0,065	0,099	0,087	0,151	0,669	0,127	0,168
Плавний/стрибокподібний	-0,040	0,684	0,064	0,131	0,101	0,075	0,058
Приємний/неприємний	0,059	0,130	0,103	0,054	0,076	0,718	0,170
Безперервний/переривчастий	0,181	0,701	0,031	0,186	0,016	0,124	0,188
Стислий/розтягнутий	-0,097	-0,115	-0,133	-0,158	-0,747	-0,025	0,009
Одноманітний/різноманітний	0,187	0,520	0,183	0,080	0,164	0,202	-0,272
Організований/неорганізований	-0,236	-0,181	-0,080	-0,042	-0,674	0,034	-0,145
Цілісний/роздроблений	0,158	0,656	0,202	0,050	0,223	-0,147	0,144
Безмежний/обмежений	0,222	0,241	0,087	0,133	-0,032	0,669	0,001
Орієнтація на теперішнє	-0,072	0,150	0,207	-0,108	0,363	0,064	0,596
Орієнтація на минуле	0,112	0,088	0,033	0,153	0,018	0,008	0,780
Орієнтація на майбутнє	0,006	0,005	0,179	0,225	0,191	0,351	0,558
Орієнтація в часі	0,113	0,196	0,537	0,398	-0,013	-0,121	0,177
Оцінювання часу 30 сек.	0,156	0,116	0,034	0,696	0,129	0,192	0,024
Оцінювання часу 60 сек.	0,088	0,206	0,065	0,682	0,147	-0,020	0,044
Оцінювання часу 120 сек.	0,047	0,116	0,151	0,733	0,070	0,112	0,127
Сума дисперсії	2,66	2,40	2,11	2,04	1,98	1,66	1,64
% поясненої дисперсії	10,24	9,25	8,13	7,86	7,63	6,40	6,30

Примітка. Жирним шрифтом виділені факторні навантаження $\geq |0,4|$.

Виділений нами фактор дискретності – континуальності психологічного сприйняття часу тотожний фактору, описаному раніше в дослідженні Є. Головахи та О. Кроніка [2].

Третій фактор (факторна вага – 8,13 %) утворили шкали тесту життєстійкості: залученість, контроль, прийняття ризику та шкала орієнтації в часі з методики САМОАЛ. Всі показники мають позитивне факторне навантаження. Як відомо, шкали життєстійкості характеризують міру здатності особистості витримувати стресову ситуацію, зберігаючи внутрішню збалансованість і не знижуючи успішність діяльності. Близькою за психологічним змістом до конструкту життєстійкості є шкала орієнтації в часі, яка показує, наскільки людина живе сьогоднішнім, не відкладаючи своє життя на потім і не намагаючись знайти притулок у минулому. Високий результат за шкалою характерний для осіб, що добре розуміють екзистенціальну цінність життя «тут і тепер», здатних насолоджуватися актуальним моментом, не порівнюючи його з минулими радощами і не знецінюючи передчуттям прийдешніх успіхів. Низький результат показують люди, невротично занурені в минулі переживання, із завищеним прагненням до досягнень, недовірливі і невпевнені в собі.

Враховуючи зміст факторних навантажень, цей фактор був ідентифікований як «життєстійкість».

Четвертий фактор (інформативність фактора – 7,86 %) утворили три показники міри точності сприйняття коротких проміжків часу: 30 с., 60 с., 120 с. Виходячи з цього, фактор отримав назву – «точність сприйняття коротких проміжків часу». Знаючи особливості сприйняття і оцінки інтервалів часу можна розробити систему прийомів, котрі стануть у нагоді у моменти вимушених очікувань, подій, зустрічей і тому подібне. Психічна напруга, що знімається при цьому є одним із моментів самовиховання і навчання саморегуляції.

П'ятий фактор (вага 7,63 %) – біполярний – утворили три шкали психологічного сприйняття часу: «стислий – розтягнутий», «організований – неорганізований» (зі знаком мінус) та «порожній – насичений» (зі знаком плюс). Цей фактор позначений як фактор «напруженості в переживанні часу». Напружений час – це час стислий, насичений, організований; ненапружений – розтягнутий, порожній, неорганізований.

Багаторічні дослідження Д. Елькіна показують, що між сприйняттям часу і діяльністю є прямий зв'язок: чим точніше сприйняття часу, тим успішніше діяльність [5].

Зміст шостого фактору (інформативність 6,40 %) задається переважно наступними шкалами: «приємний – неприємний», «безмежний – обмежений». Цей фактор характеризує таку властивість психологічного часу особистості, як емоційна оцінка діапазону часу. Саме поєднання цих шкал ґрунтується на глибинних переживаннях людини пов'язаних з усвідомленням кінцевості індивідуального існування, але в дитячому та юнацькому віці, час ще переживається як приємний завдяки нерозумінню його обмеженості для здійснення життєвих цілей і мрій.

Сьомий фактор (факторна вага 6,30 %) утворили шкали, що виражають ступінь вираженості орієнтації на минуле, теперішнє та на майбутнє.

Час має свою власну структуру, він універсальний і багатоаспектний. У житті людини час представлений його модусами – минулим, сьогоденням, майбутнім. Темпоральну структуру часу, що проживається (екзистенційно), складають: якісна тривалість – наповнення часу подіями; перехідність (модуси часу: минуле, теперішнє і майбутнє); темпоральність – поєднання минулого, теперішнього і майбутнього, що пов'язане з переживаними подіями. У житті людини час невіддільний від життєвих подій та набутого досвіду. Темпоральна цілісність життя людини розкривається в події, коли часова тривалість наповнюється досвідом.

Таким чином, розвідувальний факторний аналіз дозволив виявити чітку семифакторну структуру особистісно-регуляторних та темпоральних характеристик особистості. За його результатами була побудована структурна модель взаємозв'язків особистісно-регуляторних та темпоральних характеристик.

Структурне моделювання.

Верифікація структурної моделі здійснювалась на результатах вибірки випробовуваних, які не ввійшли до процедури експлораторного аналізу.

Для прийняття рішення про узгодженість емпіричних даних і структурної моделі використовувались наступні критерії: а) Chi-square статистика поділена на число ступенів свободи (Chi-square/df); б) CFI – порівняльний індекс придатності; в) індекс RMSEA – середньоквадратична помилка апроксимації. Модель вважається придатною, якщо показник Chi-square/df ≤ 2 ; CFI $\geq 0,9$; RMSEA $\leq 0,08$.

Результати структурного моделювання наведені на рис. 1. Значення індексів підгонки емпіричних даних моделі виявилися досить високими: Chi-square/df = 1,231; CFI=0,956; RMSEA = 0,035.

Як можна бачити із рис. 1, основні фактори психологічного сприйняття часу не корелюють один із одним. Так, три основні властивості психологічного часу особистості: міра дискретності, напруженості і емоційна оцінка діапазону часу, за даними нашого дослідження, є незалежними (коефіцієнти кореляції знаходяться в межах від 0,01 до 0,1. Отримані нами результати взаємозв'язків між властивостями психологічного часу особистості узгоджується із раніше проведеними дослідженнями [2].

Незначущими виявилися і взаємозв'язки між мірою дискретності, напруженості і емоційною оцінкою діапазону часу, часовими орієнтаціями (на минуле, теперішнє та майбутнє) та сприйняттям коротких проміжків часу (r знаходяться в межах від 0,01 до 0,12). Отже отримані в нашому дослідження результати свідчать про незалежність темпоральних характеристик особистості.

Інша картина спостерігається у взаємозв'язках між особистісними, регуляторними та темпоральними характеристиками. Так, звертає на себе увагу значущий позитивний зв'язок між фактором життєстійкості та індивідуальними особливостями саморегуляції ($r = 0,55$), тобто у особистості з високим рівнем життєстійкості мають більш розвинений загальний рівень саморегуляції.

Фактор життєстійкості має позитивні зв'язки із факторами темпоральності: сприйняття коротких інтервалів часу ($r = 0,56$), часовими орієнтаціями ($r = 0,53$), дискретністю ($r = 0,46$), емоційною оцінкою діапазону часу ($r = 0,49$) та негативний зв'язок із напруженістю часу ($r = -0,54$).

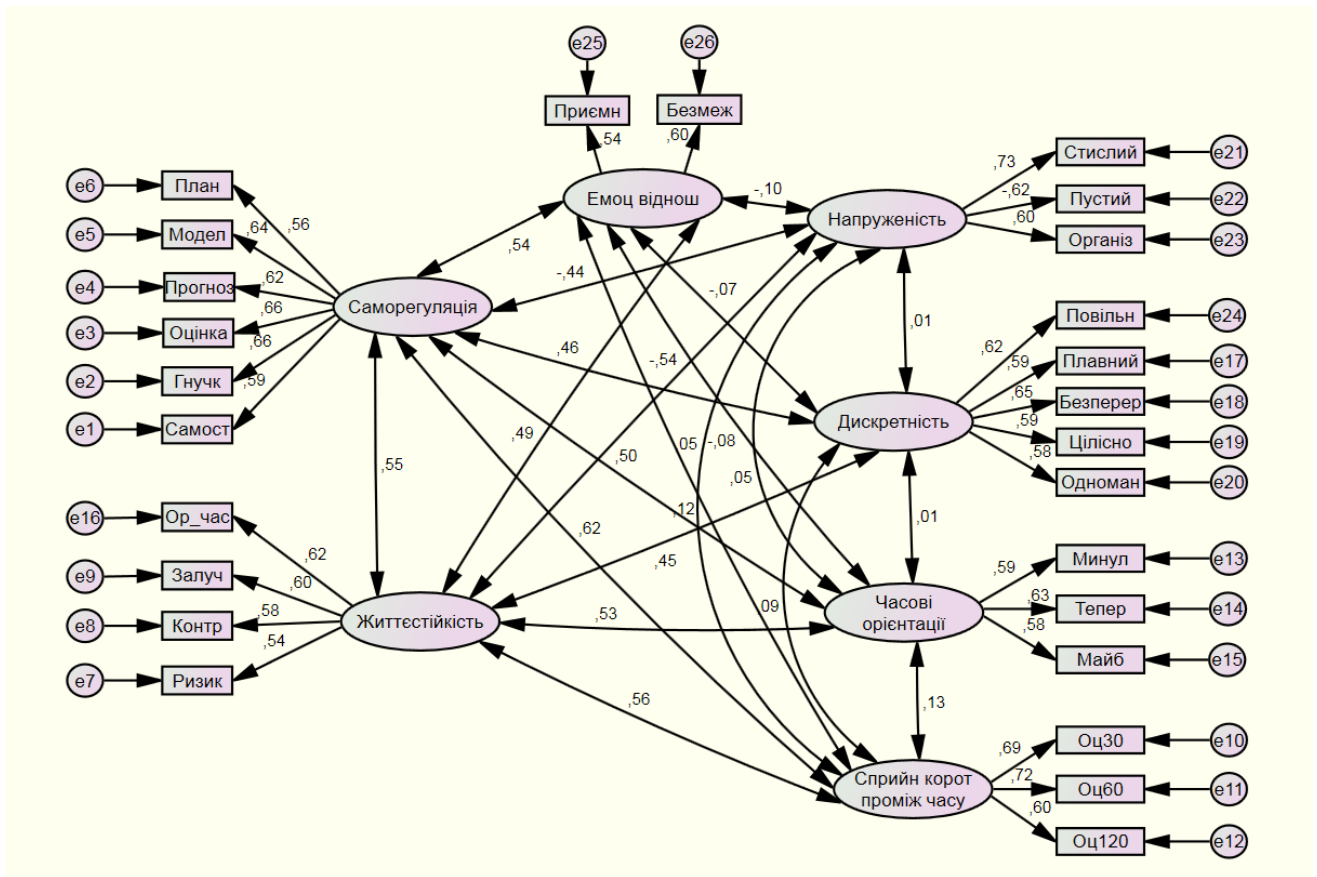

Рис. 1. Структурна модель взаємозв'язків між особистісно-регуляторними та темпоральними характеристиками.

Фактор саморегуляції також позитивно зв'язаний із сприйняттям коротких інтервалів часу ($r = 0,62$), часовими орієнтаціями ($r = 0,50$), дискретністю ($r = 0,45$), емоційною оцінкою діапазону часу ($r = 0,54$) та негативно зв'язаний із напруженістю часу ($r = -0,44$).

Індивідуальну здатність до регуляції часу, саморегуляції поведінки можна розглядати як здатність до планування, моделювання, визначення послідовності операцій в часі. Здатність зосереджувати максимум напруги, зусиль в даний момент, зберігати психічні резерви до кінця здійснення діяльності, встановлювати психологічно-об'єктивну ритміку – все це формує і виховує у особистості здатність до регуляції дій у часі [1]. Особистість, здатна працювати в умовах тимчасового стресу, знімати або посилювати його дію, оперативно використовувати усі тимчасові параметри, визначати межі, як допустимих запізнь, так і допустимих випереджень.

Отримані результати дозволяють висловити причинно-наслідкове припущення про те, що підвищення у спеціально організованому тренінгу життєстійкості та загального рівня саморегуляції позитивно позначиться на темпоральних властивостях особистості, та зробити наступні висновки: по-перше, в ході проведеного дослідження виявлено семи факторну структуру особистісно-регуляторних та темпоральних властивостей особистості, в якій виділяються фактори життєстійкості, загального рівня саморегуляції, дискретності, напруженості, емоційної оцінки діапазону часу, часової орієнтації та сприйняття коротких інтервалів часу; по-друге, встановлено, що основні властивості психологічного часу особистості є незалежними факторами; по-третє, виявлені значущі зв'язки між життєстійкістю, загальним рівнем саморегуляції та показниками основних властивостей психологічного часу особистості.

Розум, почуття, воля діють злагоджено або вступають в протиріччя, не узгоджуються один з одним залежно від того, наскільки особистість здатна до саморегуляції, самоконтролю, наскільки вона прагне до гармонії. Здатність до організації часу, використання особливостей свого мислення, напрямую своєї активності (ініціативи і відповідальності) може стати предметом самосвідомості і самоорганізації, може узгоджуватися, змінюватися, вдосконалюватися. Саме в юнацькому віці розвиток самосвідомості покликаний не тільки для впорядкування своїх психологічних якостей, але і по використанню їх для вироблення власного способу життя. Доцільна і результативна діяльність можлива тільки при правильній організації її в часі, що у свою чергу залежить від багатьох якостей і структурної будови психологічного часу особистості.

Перспективи подальших розвідок вбачаються у перевірці висловленого припущення щодо розвитку темпоральних характеристик особистості у спеціально організованому тренінгу часової компетентності, опосередкованому особистісно-регуляторними факторами.

Список літератури

1. Абульханова-Слаская К.А. Стратегия жизни. – М: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. – К.: Наукова думка, 1984. – 130 с.
3. Леонтьев Д.А., Рассказова Е.И. Тест жизнестойкости. – М.: Смысл, 2006. – 63 с.
4. Моросанова В.И., Коноз Е.М. Стилевая саморегуляция поведения человека // Вопросы психологии. – 2000. – №2. – С. 118-127.
5. Элькин Д.Г. Восприятие времени. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1962. – 312 с.